

Na závěr nemohu než zdůraznit, že toto krátké shrnutí samozřejmě nemůže obsah Baršovy knihy ani zdaleka vyčerpávat. Tato kniha se recenzuje špatně; ne proto, že by jí bylo možno cokoli vytknout, ale z důvodu zcela opačného: kvůli jejímu věcnému stylu a mimořádné erudici, kterou její autor vykazuje, v podstatě nelze říci nic, co by v *Panství člověka a touze ženy* nebylo napsáno lépe (což ostatně platí i o všech předcházejících autorových knihách). Je tedy možno pouze opakovat to, co bylo řečeno na začátku: v českém kontextu se objevila vynikající přehledová publikace, která zde doposud jednoznačně chyběla. Předcházející řádky proto nelze číst jako pokus o recenzi, ale skutečně pouze jako doporučení k četbě.

Josef Fulka

Ladislav Holý: *Malý český člověk a skvělý český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*

Praha, Sociologické nakladatelství 2001, 210 s.

Sociální antropologie zatím stále českou intelektuální veřejnost nijak zvlášť nezaujala. Domácí produkce téměř chybí, překladů ze zahraniční literatury je zatím poskrovnu. Vysokoškolským oborem je sociální antropologie pouze ve dvou nových regionálních univerzitách (Plzeň a Pardubice), a to ještě jen v posledních letech. Proto je třeba uvítat překlad Holého knihy, která tím, že pojednává o Čechách v přelomových letech mezi komunismem a postkomunismem, může být výraznou pomocí pro vznikající sociální antropologii v České republice.

Ladislav Holý (1933–1997) se řadí k významným britským sociálním antropologům minulého století. Pocházel z Prahy, kde také v 50. letech studoval národopis a prehistorii, a zde se i stal sociálním antropologem již dlouho před svým odchodem do Británie prostřednictvím intenzivního studia africké kulturní a společenské problematiky. Ve spolu-

práci se svým kolegou a přítelem Milanem Stuchlíkem Holý brzo pochopil, že sociální antropologie transcendovala nenávratným způsobem vlastivědně pojatý národopis tak, jak se tradičně pěstoval ve většině kontinentální Evropy. Pochopil také, že nikam nevede ani etnologie, která se sice zabývala kulturními dějinami komparativně, ale pouze o mimoevropské populaci. Sociální antropologie sice vyšla ze zkoumání přibuzenství, ekonomiky, politiky a náboženství v mimoevropských společnostech, dokázala si však vydobýt silnou pozici mezi sociálními vědami právě tím, že její metoda intenzivního stacionárního terénního výzkumu byla aplikovatelná všude, v Evropě tak jako v Africe či Oceánii. Ostatně po většinu svého života se Holý věnoval sociální antropologii jako afrikanista. Jeho hlavní terénní výzkumy se odehrály v súdánském Dárfúru a v jihozápadní Zambii. Ovšem již od počátku působení na britských univerzitách se opět se Stuchlíkem snažil o teoretické zhodnocení svých terénních poznatků, které vyvrcholily knihou *Actions, Norms and Representations: Foundations of Anthropological Inquiry* (1983). Sociálněantropologické teorie, obsažené v tomto díle, a dále rozvíjené v editovaném sborníku *Comparative Anthropology* (1987), korespondují s pojetím kultury jako systému sdílených významů a symbolů, které lidem slouží jako prostředek k vytváření hodnotové orientace. Podle této teorie je chování lidí především řízeno jejich sdílenými kulturními hodnotami, tedy tím, v co věří, a tím, jak sami vidí a interpretují svoji činnost ve společnosti. Holý přiznává vliv amerických kulturních antropologů Geertze, Schneidera a Spira, ale snoubí jejich názory s Foucaultovým pojetím diskursu. Holý nechápe kulturu staticky, a tudíž by jeho teoretická pozice neměla být ztotožňována s postmoderním kulturalismem. Nicméně poslední Holého kniha je svědectvím o obrácení tohoto původního strukturálního funkcionalisty na kulturní interpretismus. Holý však nikdy neopustil sběr dat jako hlavní zdroj antropologického poznání a řadí se k vynikajícím terénním pracovníkům.

Pro Holého přechod od komunistického socialismu k postkomunismu 90. let v české společnosti je příležitostí zkoumat „politiku jako kulturní systém“ (s. 10). Politika tedy nejsou jen zájmy, nýbrž výraz dané kultury. Proto se v této rozsáhlé studii zabývá především symboly, jimiž politici i ostatní občané dávají konkrétní politice smysl. Holý tedy sleduje použití symbolů, mýtů a tradic, jež v krizové situaci přechodu vytvářejí české národní vědomí. Konkrétně pak Holý analyzuje diskursy, dominující ve zjevné i zastřené formě v české společnosti období pádu komunismu a rané transformace. Tradice se mění a kulturní procesy obsahují jak kontinuitu, tak změnu. To však neznamená, že Češi chápou svou kulturu jako neměnnou a stálou tradici. Přece jen však Holý někdy podléhá příliš myšlence soběstačné a uzavřené české kultury. To je ovšem nebezpečí, které číhá na každého antropologa, který zkoumá skutečnost z hlediska kultury, tím spíše kultury, o níž se domnívá, že ji intimně zná z autopsie. Zejména kultura uprostřed Evropy je výslednicí mnoha vlivů a nic primordiálně českého v ní nenajdeme. To však neznamená, že ti, kteří o sobě věří, že jsou Češi, si nekonstruují českou kulturu jako uzavřený a prastarý celek.

Hlavním cílem Holého knihy je vyparovat současnou českou národní identitu z množství diskursů. Je však dosti překvapující, že autor odmítá studium této identity ve vztahu k sousedním identitám, zvláště německé a slovenské, přestože nepopírá, že identita je konceptualizována vždy ve vztahu k „jiným“. Tuto záhadu je snad možné vysvětlit velkým rozsahem údajů a nemožností provádět terénní výzkum ve všech třech politických kulturách. Nicméně věnuje Holý jistotu pozornost česko-slovenským vztahům, neboť Češi po odsunu Němců považovali Slováky za své nejvýznamnější sousedy. Problém je však v tom, že na tyto vztahy se dívá pouze z hlediska českého, ač se již plně s českou identitou neztotožňuje. Tvrdí totiž, že jeho hlavní srovnání je s britskou kulturou, neboť žil v Británii poslední čtvrtstoletí svého

života. Nepodává však žádné koherentní shrnutí o britské kultuře jako systému. Domnívám se, že právě unikulturní pojetí práce neumožnilo Holému nabídnout byt' rámcové vysvětlení rozpadu Československa, jednoho ze tří vícenárodních komunistických států. Rozpad ČSFR, SFRJ a SSSR přece zůstává jednou z hlavních otázek studia komunismu a nacionalismu.

Holý věří, že český nacionalismus existuje, ale je skryt i mnoha Čechům. Je totiž vyjádřen v automatickém a samozřejmém vědomí samostatné české identity, zakořeněném přesvědčení o existenci českého národa a identifikací s ním bez potřeby ji zvláště vyslovovat či bránit. I popírání českého nacionalismu samotnými Čechy je důkazem o existenci českého nacionalismu. Českost nemusela být po roce 1918 demonstrována, neboť Češi se plně identifikovali s Československem jako svým národním státem (přesto, že byl mnohonárodní). Slovenský nacionalismus je potom do značné míry výrazem toho, že vznikem Československa Slováci národního sebeurčení nedosáhli.

Hlavní koncepcí v Holého knize je český émický termín *národ*. Všech šest kapitol zvažuje a rozebírá různé aspekty národa, a to ve vztahu ke státu, k jednotlivci, české politice a české kultuře. Holého studie však není o českém národním charakteru. Holý zjevně nestudoval pro recenzovanou knihu dosti rozsáhlou literaturu o českém národním charakteru z pera sociologů, filozofů a spisovatelů. Ani ve své literatuře neuvádí reference ke světové antropologické literatuře o národním charakteru či kultuře a osobnosti. Ve skutečnosti Holý studoval český národ jako otázku identity přes diskurs o politické kultuře.

Jaká je tedy česká politická kultura v Holého interpretaci? Jeho vize politické kultury je nejspíše odvozena z jeho koncepce české kultury jakožto souboru mlčky sdílených znaků a symbolů, který všem členům českého národa umožňuje komunikovat mezi sebou. Tato kulturní identita přesahuje třídní rozdíly, variabilitu profesní a vzdělanostní.

Lze říci, že českou kulturu Holý chápe ve smyslu Gellnerově (Národy a nacionalismus, Nacionalismus a jiné práce). Česká společnost, což je pojem, který Holý používá jen velice zřídka a neanalyzuje jej, je zjevně moderní komplexní společnost, založená na vysoké kultuře. Česká politická kultura je podle Holého založena na sdílených hodnotách svobody a rovnostářství jakož i tradici demokracie (spíše snad toho, co Masaryk nazýval „demokratism“). Vedle toho se český národ považuje za kulturní v tom smyslu, že je kulturnější než ostatní srovnatelné národy. Paradoxně k tomuto vysokému hodnocení svého národa se však běžný Čech chová neambiciózně a nenápadně. Proto v individuálním chování obvyklých Čechů se vyjímá jejich malost. Ale jako národní kolektiv jsou Češi velcí, až větší než jiné národy (proto v překladu názvu knihy bylo asi použito spojení „skvělý český národ“). Zatímco „malý český člověk“ je émický výraz, používaný uvnitř českého národa, „skvělý český národ“ je Holého hodnocení (to, co je v sociální antropologii označováno slůvkem „etický“). To však neznamená, že by Češi nesouhlasili s takovýmto hodnocením svého národa. Podle Holého prakticky každá větší celospolečenská událost je hodnocena proti těmto sdíleným sebefikcím. Holého metodou nebylo tolik zúčastněné pozorování jako vyhodnocování nejrozumnějších publikovaných textů, obvykle napsaných intelektuály. Vážným metodologickým problémem je ovšem jeho deduktivismus. Přiznává totiž, že řada jeho závěrů byla učiněna ještě předtím, než jeho výzkum začal. Jako antropolog a osoba, socializovaná mezi Čechy, Holý znal odpovědi předem, než se začal ptát. I když se Holému podařilo šokovat své dřívější kolegy tím, že Čechy podrobil zkoumání, jako by byli Jiní (exotičtí domorodci!), nevyhnul se bohužel pasti intimní znalosti prostředí, protože v rozhovorech s informátory, kteří byli zároveň jeho přáteli a známými z období před rokem 1968, vystupoval jako jeden z nich a domníval se, že je zná (ve snaze o to, aby byl přijat jako domorodec, podcenil změny, které se udály

za více než dvacet let s ním, ale především s lidmi, kteří prožili například totalitní období).

Holý zručně využívá svá terénní data v kombinaci s citáty z úředních dokumentů, novin a odkazy na autoritativní odborné publikace o Česích a Československu (jeho kniha se už nedotýká vývoje v obnoveném samostatném českém státě). Výsledek je v podstatě přesvědčivý a poutavý text. První kapitola začíná popisem morální a celkové krize v pozdně socialistickém Československu. Zobrazuje dirigovaný kolektivismus socialismu v této zemi a odcizení národa od státu. Kapitola vrcholí popisem demonstrací, jež vedly k pádu komunistického režimu. Co Holý podtrhuje, je ten fakt, že lidé, kteří se zúčastnili demonstrací proti komunistické nadvládě, to dělali jako Češi a ne jako občané, demokraté či dělníci. Český nacionalismus, píše Holý, byl základnou, odkud byl veden odpor proti komunismu, a byl to on, který i komunismus svrhl. Toto zjištění koriguje obecně přijatý názor, že nacionalismus je následek pádu komunismu. Ale i zde Holý neučinil pokus o srovnávací analýzu a čtenář může pouze spekulovat o tom, zda jeho závěr platí o všech postkomunistických zemích.

Holého kniha je cenným příspěvkem k poznání poměrně jedinečnosti českého případu, což však je i její slabostí, neboť onu domnělou jedinečnost nepoměruje s jinými případy. Měli bychom ji proto číst spolu s dalšími případovými studiemi o dalších postkomunistických zemích. Holý uplatnil interpretativní antropologický přístup, který preferuje hledání kulturního významu, metafor a symbolů. Tím odhaluje jiné rozměry politiky procesu transformace ve střední a východní Evropě, než jaké umožňuje například politologický, ekonomický či sociologický přístup. Češi by Holého měli číst už proto, aby se viděli jako méně samozřejmí a méně centrální. Na druhé straně je tato kniha cenná i pro ostatní zájemce, protože se z ní dozvědí více o specifice procesu vytváření identity.

Petr Skalník